

В. Ю. ГОДЛЕВСЬКА

**ПЕРЕХІД ВІД АВТОРИТАРИЗМУ
ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА
В ІСПАНІЇ (1960–1982 РОКИ)**

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

В. Ю. Годлевська

**ПЕРЕХІД ВІД АВТОРИТАРИЗМУ
ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА В ІСПАНІЇ
(1960–1982 РОКИ)**

Монографія

Вінниця ВНТУ
2009

УДК 321.7 (460)''1960/1982''

Г 59

Рецензенти:

О. П. Іваницька, доктор історичних наук, професор

Ю. І. Поп, доктор історичних наук, професор

О. В. Зінько, кандидат історичних наук, доцент

Рекомендовано до видання Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України (протокол № 5 від 29.12.2008 р.)

Годлевська В. Ю.

Г 59 **Перехід від авторитаризму до демократичного суспільства в Іспанії (1960–1982 роки) : Монографія. – Вінниця : ВНТУ, 2009. – 160 с.**

ISBN 978-966-641-318-8

В монографії здійснено комплексне дослідження історії Іспанії у роки пізнього франкізму, його еволюції та мирної трансформації у демократичну парламентську систему. Автором визначено передумови становлення в країні демократії. Представлено систематизований комплекс факторів, які спричинили мирний характер демократичного переходу. З'ясовано основні закономірності, особливості та перебіг еталонної трансформації авторитарного франкістського режиму в демократичне суспільство. Встановлено чинники, які забезпечили успішність та незворотність даного процесу.

Монографія розрахована на наукових працівників, спеціалістів з всесвітньої історії, викладачів, аспірантів, студентів.

УДК 321.7 (460)''1960/1982''

ISBN 978-966-641-318-8

© В. Годлевська, 2009

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ ФРАНКІСТСЬКОГО РЕЖИМУ ТА СТВОРЕННЯ ПЕРЕДУМОВ ЙОГО МИРНОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ	34
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ПЕРШОГО ЕТАПУ ДЕМОКРАТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В ІСПАНІЇ (1975–1978 РОКИ)	67
РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК ДЕМОКРАТІЇ ТА ЇЇ УТВЕРДЖЕННЯ В ІСПАНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ПІСЛЯ ПРИЙНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЇ (1979–1982 РОКИ)	111
ВИСНОВКИ	138
ЛІТЕРАТУРА	145

ПЕРЕДМОВА

Найбільш динамічні та прогресивні суспільні процеси останніх десятиріч визначаються глобальним і універсальним розвитком демократизації. За останню чверть ХХ-го століття кількість демократичних режимів у світі збільшилася більш ніж у три рази: з 39 у 1974 році до 120 у 2000. Криза та ліквідація тоталітарно-авторитарних режимів, які спостерігалися впродовж 1970–1990-х років в Південній та Східній Європі, Латинській Америці, на терені колишнього СРСР в кінцевому результаті спричинені надзвичайно глибокими зрушеннями в планетарних суспільних структурах.

Хоча і по-різному, але ці процеси впливали один на одного і стали розглядатися як частина глобальної демократичної тенденції, яка отримала назву «третьа хвиля демократизації».* Найважливішим їх підсумком було досягнення демократичного суспільного устрою, за якого громадянам надавалось право участі в зміні правлячої еліти в ході нормативних, законодавчо закріплених процесів і через стійкі соціально-політичні інститути.

Україна, рівно як і інші держави, які донедавна були складовими частинами останньої в світі імперії – Радянського Союзу – теж торує свій шлях до демократії і переживає на ньому низку соціально-економічних, політичних та ідейно-моральних проблем. Чимало чинників – соціально-економічних, політичних, культурних – мають підтвердити повноцінне державно-національне буття українського народу. Серед них чільне місце належить розвитку історичної науки, яка є найвагомішим засобом збереження історичної пам'яті народу, його самоідентифікації, вирізнання себе з-поміж інших етносів, усвідомлення своєї ролі та місця у всесвітньому історичному процесі. В умовах незалежної Української держави, формування демократичного цивілізованого суспільства виникла можливість відновлення й продовження традицій національної історії. Це диктується, насамперед, як реальними вимогами нинішнього суспільного життя, так і потребами самої історичної науки, вітчизняної та зарубіжної. Протиріччя українського шляху демократизації, політичні конфлікти й соціальні потрясіння, що охопили пострадянський простір, як і раніше змушують придивлятися до досвіду країн, які нещодавно пережили процес переходу від авторитарного до демократичного ре-

* На початку 90-х років в політичній науці з'явилося нове поняття – хвилі демократизації. Воно відображає міжкраїнний простір-час демократичного процесу. Важливе значення в розробці теорії хвиль демократичного процесу належить американському науковцю С. Хантінгтону, який визначив період після 1974 р. «третьою хвилею» глобальної експансії демократії, а також виокремив дві попередні хвилі демократизації: тривалу, повільну хвилю, що тривала з 1828 по 1926 рр., і хвилю 1943 — 1964 рр. В політологічній літературі стало загальноприйнятим відносити країни перших двох хвиль демократизації до країн т. з. «старих демократій», а держави «третьої хвилі демократизації» — до країн «нових демократій».

жиму. У світлі цього безсумнівний інтерес представляє досвід Іспанії.

При всій несхожості конкретних історичних і політичних умов, у яких розвивався демократичний процес в Іспанії й розвивається в Україні, представляється виправданим приділити увагу деяким основним факторам, що зробили можливим позитивну еволюцію іспанського перехідного періоду.

Сьогодні можна із упевненістю стверджувати, що іспанський варіант демократизації виявився певним рубежем у розвитку світових демократичних транзитів. Якщо при скиненні фашистських диктатур у європейських державах в 1940-і роки вирішальну роль зіграли зовнішньополітичні фактори (поразка в Другій світовій війні й окупація іноземними державами) і вони ж прискорили крах авторитарних режимів у Португалії й Греції в 1974 р. (відповідно, антиколоніальна війна й авантюристичне військове вторгнення на Кіпр), то в Іспанії поштовх трансформаційному процесу був заданий зсередини. Ця країна стала свого роду полігоном, на якому велося обкатування нової моделі транзиту: перебудова недемократичного режиму «згори» реформаторською частиною правлячої еліти, що пішла під тиском опозиції на переговори й угоди з демократичними силами. Згодом багато елементів цієї моделі були використані в країнах Східної Європи й Латинської Америки. При здійсненні демократизації «згори», чітко простежувалися «жорстка» і «м'яка» лінії боротьби за її здійснення. В Іспанії перемогли прибічники «м'якої» лінії. Вони дійшли правильного висновку, що для проведення контрольованої лібералізації доцільно визнати правомірність авторитарного режиму, належно оцінити його економічні досягнення. Такий підхід зумовив те, що в процесі демократизації взяли участь усі політичні сили, дійшовши згоди під контролем «згори.» Інакше кажучи, межі та умови демократизації не були нав'язані.

Іспанський феномен не мав аналогів в історії ХХ ст. Франкістська диктатура, що затвердилася при владі в результаті кровопролитної громадянської війни, припинила своє існування мирним шляхом – внаслідок власних протиріч і тиску знизу, без військової поразки або повалення.

Зрозуміло, що унікальність іспанського, як і будь-якого іншого досвіду, диктує відповідну обережність у проведенні паралелей та прямому перенесенні його на практику інших держав, навіть якщо вони, як і Іспанія, здійснюють перехід від тоталітарної та авторитарної систем до демократичної. Але заслуговують на пильну увагу апробовані в Іспанії принципи, методи, підходи та механізми конкретних дій, тобто фактори, які сприяли їх мирному, безкровному розв'язанню.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важлива роль у будь-якому науковому дослідженні належить аналізу джерельної бази та історіографії проблеми.

Розмаїтий спектр проблем, пов'язаних з історією та розвитком франкістського режиму, його еволюцією, закономірностями та особливостями демократичного транзиту післяфранкістської Іспанії віддзеркалені у комплексах різнопланових та різножанрових документальних джерел, більша частина з яких має офіційний характер. Їх можна класифікувати наступним чином: 1) документи юридичного та політичного характеру; 2) статті, промови, інтерв'ю керівників держави та політичних діячів; 3) офіційні статистичні матеріали; 4) матеріали періодичних видань Іспанії; 5) мемуарна література.

Аналіз вищевказаних документальних матеріалів дозволяє також поділити їх на дві великі підгрупи, взявши за критерій поділу хронологічний принцип: 1. документи періоду пізнього франкізму, що стосуються демократичної інституційної еволюції режиму (початок 1960-х – середина 1970-х років ХХ ст.); 2. матеріали та джерела постфранкістського періоду (1975–1982 роки).

Переважаюча частина джерельно-документальних матеріалів урядового, юридичного, політичного та статистичного характеру зосереджені у двох збірках «Франкістська диктатура (1936–1975). Тексти і документи» Хосе М. Сабіна Родрігеса та «Трансформація в документах» Анхеля Х. Санчеса Наварро.

Цінність збірника текстів і документів Хосе М. Сабіна Родрігеса полягає у її структурі, тобто застосуванні проблемного принципу при відборі матеріалів. Це дозволяє проаналізувати і використати джерельну базу в контексті питання природи, суті абсолютної влади та політичних планів Ф. Франко, адміністративної структури та політичного режиму, економічної політики, міжнародних відносин, відносин церкви і держави, проблем реставрації монархії тощо.

Разом з тим іспанський укладач дотримується і хронологічного підходу у структуруванні матеріалів. Він чітко виділяє починаючи з 1960-х років період пізнього франкізму, який зазнав демократичної трансформації, підтвердженої відповідними законами, декретами, розпорядженнями тощо.

В контексті з'ясування передумов демократичної еволюції франкізму важливе значення мають документи економічного характеру: «План стабілізації та лібералізації» (1960–1964 роки), «Плани розвитку» (1964, 1969, 1972 роки), декрет-закон про «Економічне розпорядження» (від 21 липня 1959 р.), закон про «Кредитування та банківську систему» (від 14 квітня 1962 р.) Ці закони та плани передба-

чали поступову відміну державного контролю над господарчою діяльністю, цінами та зарплатнею, девальвацію песети та перетворення її в конвертовану валюту, зменшення фінансового дефіциту, надання більш широкого доступу на внутрішній ринок іноземним фірмам, лібералізацію імпорту товарів [196, с. 130–131].

Аналізуючи цю групу документів можна стверджувати, що результатом лібералізації економічного життя стало іспанське «економічне диво», яке, у свою чергу, стало однією з передумов подальшої політичної демократизації країни.

Найбільш повно репрезентовані у збірці Х. М. Сабіна Родрігеса документи юридичного характеру, які дозволяють дослідити інституціоналістську еволюцію франкістського режиму. Це насамперед «Органічний закон держави» (від 10 січня 1967 р.), основна мета якого, як вказано в преамбулі – «завершити інституціоналізацію національної держави», тобто законодавчо закріпити функції державного механізму, взаємовідносини законодавчих, виконавчих та судових органів влади. Цей закон, зокрема, розмежував прерогативи прем'єра, його замісників, вніс новачі щодо виборності частини депутатів кортесів, принципів призначення короля чи регента. Прийняття «Органічного закону» стало логічним продовженням лібералізаційних процесів, проголошених франкістською адміністрацією в 1962 р., він започаткував засади досить визначеної інституційної системи. Франкізмові справді вдалося консолідувати навколо себе іспанське суспільство у зв'язку із різкими змінами на краше у виробництві та матеріальному добробуті іспанців. Все наступне іспанське законодавство значною мірою стало продовженням «Органічного закону». Це, передусім, стосується закону (від 5 квітня 1968 р.), що врегулював процес подання конституційних скарг, «Органічного закону руху та його національної ради» (від 28 липня 1967 р.), «Органічного закону про Раду королівства» (від 23 липня 1967р.), декрету від 29 грудня 1968 р. щодо введення органічного статуту руху, закону про релігійну свободу (від 28 червня 1967 р.), закону щодо перегляду регламенту іспанських кортесів (від 22 липня 1967 р.), кількох декретів, що стосувались представництва в кортесах різноманітних груп населення, закону про політичні асоціації (від 20 грудня 1974 р.), закону про колективні угоди (від 18 грудня 1973р.). В 1965р. з числа кримінальних злочинів були виключені економічні страйки. 11 березня 1971 р. вступає в силу закон про профспілки, а 25 травня цього ж року закон щодо врегулювання трудових конфліктів. Логічним продовженням процесу оновлення державного механізму Іспанії стало, як засвідчують документи, призначення в 1972 р. глави уряду, тобто відокремлення його від по-

сади глави держави [196, с. 54, с. 77–84, с. 101–114, с. 186–192, с. 382–388; 59, с. 217–221].

За методикою відбору документів та структуруванням збірник Анхеля Х. Санчеса Наварро близький до вище охарактеризованого зібрання матеріалів [178]. Перші три розділи «Трансформації в документах» присвячені періоду пізнього франкізму. На думку Анхеля Х. Санчеса Наварро, відправною юридичною базою переходу Іспанії до демократії були: закон про спадкування посади глави держави від 26 липня 1946 р., тексти Органічних законів франкістської держави (вони замінили у франкістській Іспанії конституцію), програма останнього франкістського уряду на чолі з А. Наварро, декрет-закон від 21 грудня 1974 р. про право на політичні асоціації, закон від 19 листопада 1975 р. про основи статуту місцевого управління тощо. Цінним є аналіз політичних сил, що ініціювали демократичну трансформацію: тих, що існували в межах авторитарної політичної системи (Об'єднання іспанського народу, Іспанське національне об'єднання, Іспанське демократичне об'єднання) та тих, що знаходились поза режимом (Комуністична партія Іспанії, Іспанська соціалістична робітничая партія, Демократична Хунта, Платформа демократичної конвергенції та ін.). Науковцем представлені задокументовані позиції цих політичних сил, їхні характеристики.

Зазначені документальні матеріали періоду пізнього франкізму засвідчують суттєві зміни політичного характеру франкістського режиму, його структур та повноважень державних органів, розширення прав та свобод громадян, лібералізацію економіки та соціальної сфери. Проведений аналіз вищевказаних джерел дозволяє стверджувати, що поступова демократична трансформація режиму Ф. Франко в останній період його функціонування спричинила мирний характер іспанської демократизації.

Непересічну роль у з'ясуванні особливостей і специфіки процесу інституалізації нового іспанського демократичного режиму, що розпочався після смерті Ф. Франко в листопаді 1975 р. мають закон «Про політичну реформу» (1976 р.), «Пакт Монклоа» (1977 р.) та Конституція Іспанії (1978 р.) [164; 161; 28].

Аналізуючи закон «Про політичну реформу», маємо можливість дослідити зміни у виборчій системі, формуванні та повноваженнях двопалатних Кортесів. Окрім цього закон передбачав, як видно із його статей, що ініціатива конституційних реформ належала уряду і нижній палаті парламенту (при схваленні їх абсолютною більшістю членів Конгресу і Сенату). Закон чітко фіксував повноваження короля, який отримав право призначати голову Кортесів і Ради королівства, виносити на референдум будь-яке питання конституційного чи не

конституційного характеру, результати якого матимуть обов'язковий характер для всіх державних органів. Таким чином, цим законом була започаткована ліквідація основних франкістських інститутів – корпоративних кортесів, «Руху» та його Національної ради [178, с. 314–322; 161, с. 471–473].

Унікальним своєю історичною та політичною значущістю є «Пакт Монклоа», який може слугувати прикладом розв'язання проблем посттоталітарного періоду у державах, що виникли на теренах колишнього СРСР. Пакт – це угода, підписана у 1977 р. урядом, представниками кортесів та всіма політичними партіями (як лівими, так і правими) про стратегію будівництва демократичного суспільства в Іспанії. Він складався з двох окремих документів: 1) програми оздоровлення і економічної реформи (з 10 розділів) та 2) програми діяльності політичних та юридичних інституцій (з 9 розділів) [164]. Пакт містив програму економічних і політичних заходів, необхідних для переходу до представницької демократії, по перетворенню соціально-економічної структури країни. Кожна з сторін погодилась на поступки в ім'я досягнення єдиної мети – стабілізації режиму представницької демократії. Обопільні зобов'язання та гарантії підписантів торкалися наступних питань: бюджетної та монетарної політики, соціального страхування, цін та зарплатні, зайнятості.

Створений пактом політичний клімат консенсусу сприяв найважливішій події на першому етапі демократизації – розробці та прийняттю у грудні 1978 р. нової Конституції, за якою Іспанія проголошувалась парламентською монархією. Нагадаємо, що формально монархічна форма правління в Іспанії була проголошена ще у 1944 р., однак аж до смерті Ф. Франко вона не була реалізована.

Відтепер права монарха регулювалися Конституцією (II розділ «Про Корону») і були дещо обмежені у порівнянні з минулими століттями. Король проголошується «главою держави, символом єдності і стабільності»; від здійснює представництво Іспанії на міжнародній арені.

Конституція чітко закріпила виконавчу владу за урядом, а законодавчі функції – за Кортесами. Так, відповідно до IV розділу «Про уряд і адміністрації» уряд визначає основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики країни (ст. 97), керує діяльністю цивільної та військової адміністрації, обороною країни, здійснює регламентарну та виконавчу владу. Кабінет міністрів несе відповідальність за політичне керівництво країною перед Конгресом депутатів.

Конституція змінила правовий статус представницького органу Іспанії – Кортесів (III розділ «Про Генеральні кортеси»). Основний закон Іспанії детально регулює статус, структуру та повноваження Кор-

тесів, які здійснюють законодавчу владу і контроль за діяльністю уряду. Члени обох палат Кортесів: нижньої – Конгресу депутатів (від 300 до 400 місць) і верхньої – Сенату (250 місць) – обираються на 4 роки шляхом загальних рівних прямих виборів і таємного голосування, причому Конгрес депутатів на основі пропорційної системи, а Сенат (палата територіального представництва), –мажоритарної. Окрім цього, частина складу Сенату призначається регіональними автономними об'єднаннями [28, с. 52–53].

Понад одну четверту статей Конституції присвячено правам, свободам та обов'язкам іспанців, демократичний характер яких виражається у закріпленні принципу рівності всіх перед законом і у широті прав і свобод, наданих громадянам країни. Концептуально й структурно розділ побудований у відповідності з теорією природного права: перша його частина присвячена основним правам та публічним свободам, що є природними та невід'ємними; друга частина присвячена правам і обов'язкам громадян держави [28, с. 34–42].

Конституцією закладені основи вирішення національно-регіонального питання, яке протягом багатьох століть було одним з найскладніших в політичному житті Іспанії. Так, VIII розділ «Про територіальну організацію держави» передбачає право на отримання автономного статусу будь-якою історичною областю.

За Конституцією, Іспанія поділена на 17 автономних областей країни. Окрім автономних областей, королівство Іспанія поділено на муніципалітети та провінції. Кожна з цих адміністративно-територіальних одиниць отримала відповідну самостійність у вирішенні місцевих питань (ст. 137). Основний закон не припускає дискримінацію стосовно до будь-якої з них, так само як і стосовно прав і обов'язків населення у будь-якій частині національної території [28, с. 78–90].

Аналітики-правознавці наголошують, що конституція мала незавершений характер, багато її статей – загальне формулювання. З метою її конкретизації було прийнято у подальшому кілька десятків законів та нормативних актів. Проте, найважливішим є те, що конституція створила юридичну базу для подальшої демократичної перебудови іспанського суспільства та остаточної ліквідації спадщини авторитарного режиму.

1984 року центр конституційних досліджень Іспанії опублікував «Кодекс політичних законів», спеціальну збірку законодавчих актів досліджуваного періоду, який складається з шести розділів. Тут представлені тексти основного закону, міжнародних угод, закони про політичні права іспанців, законодавчі акти, які регулюють діяльність

владних органів: кортесів, уряду, судових інституцій, а також виборчу систему та процес автономізації країни [131].

У вже згадуваному збірнику документів «Трансформація в документах» Анхеля Х. Санчеса Наварро подаються програми урядів, основні законодавчі акти, стенограми дебатів у кортесах тощо. Діяльність урядового кабінету А. Суареса засвідчують: реформа кримінального кодексу (19 липня 1976 р.), декрет-закон про амністію (30 липня 1976 р.), закон про політичні асоціації (1 жовтня 1976 р.), реформа закону про громадський порядок (4 березня 1977 р.), декрет-закон про політичні асоціації (8 лютого 1977 р.), декрет-закон про розширення амністії (14 березня 1977 р.), декрет-закон про норми проведення виборів у Кортеси (15 березня 1977 р.), закон про самостійні профспілки (1 квітня 1977 р.), декрет-закон про розпуск «Національного руху» (2 квітня 1977 р.), закон про ліквідацію трибуналів та судів громадського порядку (4 січня 1977 р.), закон про створення Національного Суду (4 січня 1977 р.) тощо. Ґрунтовно скомпоновано розділ, присвячений підготовці та прийняттю закону «Про політичну реформу». Укладач збірника подає інформацію про роль особистого радника короля Т. Фернандеса-Міранди, про дебати у кортесах, про результати депутатського голосування та їхній аналіз, про відгуки на обнародування закону, про оголошення референдуму на його підтримку, про роль та ставлення опозиції до закону, про результати референдуму від 15 грудня 1976 р. Особливий інтерес становлять документальні джерела про підготовку та проведення в Іспанії перших демократичних парламентських виборів (15 червня 1977 р.), результати виборів, структуру новообраних кортесів, конфігурацію парламентських груп. Автор мала можливість почерпнути та проаналізувати з цього збірника тексти: закону про амністію від 15 жовтня 1977 р.; пакту Монклоа; декрети-закони щодо автономії Каталонії, Країни Басків, Наварри, Галісії, Арагону, Канарських островів; про дебати у парламенті щодо приєднання Іспанії до Ради Європи [178].

У 1982 р. вийшов друком збірник «Документи та трудове законодавство перехідного періоду» [136], який окрім статей Конституції у сфері трудових відносин (статті 1, 7, 9, 14, 28, 35, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 50, 128 та 129) містить «Статут трудящих» (10 березня 1980 р.), міжнародні конвенції, законодавство про вільні профспілкові об'єднання та трудові відносини („Закон про трудові відносини» від 4 березня 1977 р., «Основний закон про зайнятість» від 8 жовтня 1980 р.). Зокрема, аналіз «Закону про трудові відносини» дозволяє стверджувати про чітке визначення сфери трудового законодавства, перелік трудових відносин особливого характеру, юридичне обґрун-

тування специфіки праці жінок та неповнолітніх, внесення в загальне законодавство процедури випробувального терміну, сформулював основні засади постійної професійної кар'єри [136, с. 103–115]. Ці законодавчі акти засвідчують про формування цивілізованих, заснованих на демократичних засадах, трудових відносин у післяфранкістській Іспанії.

Оригінальним та цікавим джерелом вивчення історії переходу Іспанії до демократії є мемуарна література, в якій учасники досліджуваного періоду представляють власні спогади і особисте бачення перебігу подій рубежу 1970-х–1980-х років. Цінними з цієї точки зору є спогади Л. Кальво Сотело (лідер Союзу Демократичного Центру з листопада 1981 р.), С. Карільйо (лідер Комуністичної партії Іспанії), М. Фраги (лідер Народного Альянсу).

Так, Л. Кальво Сотело змальовує діяльність та внутрішні проблеми урядової партії (Союзу демократичного центру), процес автономізації країни, суперечності щодо вступу Іспанії в НАТО [202, с. 41–42, с. 59, с. 104–110, с. 123–141].

Як відомо, легалізована Комуністична партія Іспанії виступала за розрив з франкізмом, тому значної ваги набирають спогади її лідера С. Карільйо, який у своїх мемуарах висвітлює труднощі і суперечності, що долала партія в новій ситуації, і жертви, на які змушена була іти заради свого утвердження в демократичній політичній системі [127].

Важлива інформація міститься в спогадах М. Фраги, який приймав безпосередню участь у перехідному процесі, а праві політичні сили, які він очолював, займали одне з першорядних місць на політичній арені. М. Фрага представляє огляд політичних подій, їх перебіг, позиції політичних партій, зокрема Народного Альянсу, щодо найважливіших питань: прийняття закону «Про політичну реформу», підписання пакту Монклоа, створення нової демократичної конституції, перебігу передвиборчих кампаній тощо [145; 176, с. 88–91].

Незважаючи на доречність та корисність мемуарної літератури у вивченні історичних процесів, слід зазначити, що спогади не можна вважати абсолютно об'єктивним джерелом, вони потребують корекції та співставлення з іншими документальними комплексами.

Особливу цінність для вивчення демократичного процесу на початковому етапі становить щоденник особистого радника короля Т. Фернадеса-Міранди, опублікований тільки у 1995 р. Свідчення королівського радника є важливими для з'ясування сутності першого етапу переходу до демократії, особливо стосовно впровадження в життя закону «Про політичну реформу». Цінними є відомості про місце, роль та позиції провідних політичних сил країни. Значна части-

на міркувань присвячена опозиції. На думку багатьох науковців, саме Т. Фернандесу-Міранді належить заслуга у прийнятті іспанською Корроною найважливіших і вкрай необхідних на той час політичних рішень: відставка профранкістського уряду А. Наварро, призначення на його місце А. Суареса, лобювання закону «Про політичну реформу», підтримка легалізації КПП тощо [144; 199, с. 152].

Окрему групу матеріалів становлять виступи, інтерв'ю короля Хуана Карлоса I, прем'єр-міністрів, лідерів політичних партій тощо [10; 17; 18; 104; 132; 176; 178, с. 196–206, с. 287–288, с. 307–313, с. 489–490; 201; 202]. Основні напрямки внутрішньої і зовнішньої політики Іспанії засвідчують урядові програми, проголошені прем'єр-міністрами А. Наварро, А. Суаресом, Л. Кальво Сотело перед кортесами. Проблема демократизації іспанського суспільства присвячені виступи та інтерв'ю Ф. Гонсалеса, М. Фраги та ін.

Офіційні виступи та звернення іспанського короля Хуана Карлоса I, який не лише підтримав перехід Іспанії до нового демократичного суспільства, а й виступив одним з ініціаторів цього процесу, містяться у збірнику «З Іспанією у серці», опублікованому у 2001 р. Звернення короля до народу торкаються найважливіших питань внутрішнього життя країни та міжнародних проблем, вони засвідчують демократичний характер монархії.

Своєрідним джерелом може вважатися книга Х. Л. де Віальонги «Король. Бесіди з королем Іспанії доном Хуаном Карлосом I». Це не просто біографічний нарис. Це книга-діалог між автором та монархом стосовно найважливіших подій в історії Іспанії та приватного життя Хуана Карлоса з моменту його приїзду на батьківщину. З вуст глави іспанської держави, ми черпаємо цінну інформацію про мотиви його вчинків, його задуми, плани, цілі та ідеї, яким керувався Хуан Карлос в процесі реставрації монархії та переходу Іспанії до демократії [10; 132; 178, с. 185–190, 289–291, 523, 657–659].

Окрему групу матеріалів складають статистичні дані: результати референдумів 1976 та 1978 рр. на підтримку закону «Про політичну реформу» та проекту Конституції, результати парламентських виборів 1977, 1979 та 1982 років, динаміка росту ВВП, зарплатні тощо.

Іспанська періодика: «Cambio 16», «El Pais», «Mundo obrero», «El Socialista», «Triunfo», «Economía», «Nuestra bandera», «Tiempo», «Nueva Erosa» та ін. становить наступну групу джерел. На шпальтах цих періодичних видань публікувалися виступи і звернення іспанського короля, виступи та інтерв'ю провідних політичних діячів, дебати у парламенті та дискусії в уряді, результати референдумів та виборів, висвітлювалися соціально-економічні та політичні проблеми, боротьба історичних областей Іспанії за автономію, результати опиту-

вання громадської думки тощо. Активно висвітлював на сторінках «Mundo obrero» проблеми автономізації Х. Камбра [116; 117; 118; 119; 120]. Відомий публіцист Х. Онето переймався проблемами путчизму, тероризму, а також входженню Іспанії до Північноатлантичного альянсу [181; 182; 183]. На сторінках «Cambio 16» можна ознайомитись з інтерв'ю та основними позиціями регіональних політичних діячів щодо перебігу демократизації: голови Жeneralітету Каталонії Ж. Таррадельяса, сенатора Ж. Бенета, голови уряду Країни Басків К. Гарайкоечеа, лідера соціалістичної партії Андалусії Р. Маркоса, голови Баскської націоналістичної партії Арсаллуса; на сторінках «Mundo obrero» — голови КПП Д. Ібаррурі, генерального секретаря Комуністичної партії Країни Басків Р. Лертхунди, представником Комуністичної партії Країни Басків Й. Соле Тура, генерального секретаря компартії Астурії Х. Іглесіаса, генерального секретаря компартії Андалусії Ф. Алькараса та ін. [106; 111; 139; 141; 156; 158; 209]. Найґрунтовніше і об'єктивніше, на наш погляд, висвітлювала перебіг демократичних перетворень щоденна мадридська газета «El País», що почала виходити з 1976 р. Проте, слід зазначити, що пресова інформація здебільшого має суб'єктивний характер і для з'ясування достовірності її даних необхідний компаративний аналіз, співставлення з іншими документальними джерелами.

Особливим джерелом може вважатися, на нашу думку, «Аудіовізуальна історія іспанського переходу», створеного на замовлення Міністерства культури Іспанії. Інформація, яка міститься на електронних носіях, являє собою добірку документальних фільмів про перебіг демократичного процесу в Іспанії від грудня 1973 р. (вбивство голови уряду К. Бланко) по грудень 1978 р. (прийняття нової демократичної конституції). Укладачами цього джерела є відомі іспанські журналісти та публіцисти В. Прего та Х. Онето. Авторами були використані матеріали відеотеки та фільмотеки Іспанського Телебачення (Т. V. E), архіви Національного радіо Іспанії (R. N. E), Національної фільмотеки, Національного аудіовізуального інституту, архіви Комуністичної партії Іспанії, Іспанської соціалістичної робітничої партії тощо. Ці документальні фільми містять виступи генералісимуса Ф. Франко, членів франкістського уряду, виступи та звернення іспанського короля після смерті каудильйо, інтерв'ю відомих політичних діячів Іспанії, дебати в Кортесах тощо.

Таким чином, аналіз різнопланової джерельної бази дає можливість простежити процес ліберальної еволюції франкістського режиму та становлення демократичного суспільства в постфранкістській Іспанії: шляхи лібералізації іспанського суспільства в 1960–1970-ті роки; дії владних структур, діяльність опозиції, механізм заміни авторитар-

ної політичної системи демократичною, запровадження та застосування демократичних процедур у виконавчій та судовій гілках влади, шляхи розв'язання соціально-політичних, економічних та національних проблем тощо.

Досвід іспанського варіанту переходу до демократії був і залишається предметом наукових досліджень фахівців в області історії, політології, права, соціології, транзитології. Здійснений автором історіографічний аналіз окресленої теми дозволяє поділити усі дослідження на чотири групи: 1) публікації радянської доби; 2) праці іспанських науковців; 3) праці зарубіжних вчених; 4) науковий доробок українських істориків часів незалежності. Здійснюючи історіографічний огляд, ми застосували країнознавчий підхід у поєднанні з проблемним підходом.

Науковий доробок радянських істориків фокусувався передовсім на з'ясуванні природи та сутності франкістського режиму (автори колективної монографії «Іспанія. 1918–1972 рр. Історичний нарис», Г. Понеделко, А. Красиков, Т. Баранова, Л. Лук'янова та ін.) [29, с. 278, 303, 325; 70, с. 38; 37, с. 70; 4, с. 35]. Концептуальний підхід у цьому сенсі майже однотайний: франкізм — це тоталітарний фашистський режим з усіма похідними цього визначення.

Своєрідне тлумачення отримала проблематика демократизації Іспанії за радянських часів. Авторський колектив «Сучасної Іспанії» [80] (А. Авілова, В. Акімов, Т. Баранова, Ю. Беленко, З. Буніна, І. Вікторов, Ю. Владіміров, В. Гонгадзе, Н. Григор'єв, В. Загладин, Т. Іванова, В. Калінін, Р. Капланов, В. Кулешова, Х. Кобо, А. Ландабасо, А. Медведенко, М. Мещеряков, С. Пожарська, Д. Прицкер, В. Савін, В. Силюнас, С. Семенов, Ю. Степанов, Е. Тепер, І. Тертерян, С. Хенкін) висвітлює роль та місце найвпливовіших політичних інститутів (монархії, уряду, кортесів, армії, політичних партій, церкви) у процесі становлення демократії, акцентуючи при цьому особливу увагу на впливові Іспанської соціалістичної робітничої партії та Комуністичної партії Іспанії, які відіграли провідну роль в іспанській демократизації. Запорукою демократичних перетворень, на думку дослідників, була боротьба робітничого класу, КПІ та профспілок проти франкізму, а особливість демократичних перетворень в Іспанії полягала в їх буржуазному характері [80, с. 138–216, с. 110–137, с. 380].

Кульмінацією демократичних перетворень в Іспанії, на думку радянських істориків, є триумф Іспанської соціалістичної робітничої партії на парламентських виборах в жовтні 1982 р. Вивченням історії цієї партії, її сходженням до перемоги займалась І. Данилевич. Авторка стверджує, що ІСПІ позиціонувала соціалістичний, а не соціал-демок-

ратичний, характер, що керівництво партії зосереджувалося на критиці капіталістичного ладу та політики буржуазних партій [22; 23].

Доробок істориків радянської доби віддзеркалені на сторінках періодичного видання «Проблеми іспанської історії». Тут публікували свої статті відомі історики-іспаністи, зокрема В. Кулешова, Л. Лук'янова, П. Пономарьова, І. Попов та ін. [40; 45; 46; 72; 73], які присвячені типології франкізму у системі авторитарно-тоталітарних режимів, становленню, функціонуванню окремих політичних інститутів, діяльності КПІ та ІСРП тощо.

Загалом радянська іспаністика, попри її здобутки, нагромадження величезного фактичного матеріалу, постановку нових наукових проблем, характеризується заідеологізованою тенденційністю у висвітленні демократизації по-іспанськи.

Зарубіжні науковці, зокрема американські та англійські, зосередили свою увагу насамперед на встановленні певних закономірностей та побудові політико-правових моделей переходу від авторитарних режимів до демократичних. У формуванні загальних моделей (ідеальних типів), генезису демократії одні автори зробили акцент на структурних факторах (на державі, соціально-економічних, культурно-ціннісних умовах), а інші – на процедурних факторах (вибір і послідовність конкретних рішень, дій тих політичних акторів, від яких залежить процес демократизації). Звідси маємо структурний та процедурний підходи до дослідження демократичних транзитів. На нашу думку, прихильники такого тлумачення демократичного транзиту припускаються помилки, оскільки всі моделі перехідного процесу є синтезом як структурного, так і процедурного підходів. Досвід Іспанії підтверджує цю тезу.

Серед загальних теоретичних досліджень цієї проблематики варто виділити праці американських дослідників Д. Растоу, С. Хантінгтона, А. Пшеворського, Ф. Шміттєра, Г. О'Доннела, Т. Карла, Х. Лінца та англійця А. Степана.

Першопрохідцем у царині аналізу специфіки політичних переходів до демократії вважається Д. Растоу. Він запропонував загальну модель аналогічних чи споріднених переходів та прослідкував їх закономірності. Під моделлю переходу до демократії автор розуміє певну динамічну форму, в рамках якої країна або група країн здійснюють перехід від недемократичних до демократичних форм правління і державного устрою. На думку Д. Растоу, така трансформація вкладається в три основних періоди: підготовчий, етап прийняття рішень та фазу адаптації. Причому, з точки зору цього дослідника, «фаза прийняття рішень» є найважливішою в ході переходу до демократії, під час якої формуються нові політичні інститути, політико-правові норми та

відносини, політична культура, політична свідомість. Модель Д. Растоу генетично пов'язана з відповідними еволюційними та демократичними змінами, що генерувались в надрах авторитаризму [75, с. 15]. Вона, будучи першою і дещо схематичною, все ж слугувала підґрунтям для подальших наукових розробок та концепцій.

Так, С. Хантінгтон (директор Інституту стратегічних досліджень ім. Джона М. Оліна в Гарварді) у своєму основному формулюванні визначив період після 1974 р. «третьою хвилею» глобальної експансії демократії. Відповідно до його визначення, «хвиля демократизації» – це просто «сукупність транзитів, що відбуваються у певний проміжок часу, від недемократичних до демократичних режимів, коли число таких транзитів значно перевершує число здійснених у той же часовий проміжок переходів у протилежному напрямку» [90, с. 16]. Учений виокремив дві попередні хвилі демократизації: тривалу, повільну хвилю, що тривала з 1828 по 1926 рр., і хвилю 1943–1964 рр. Формулюючи концепцію «третьої хвилі» демократизації, С. Хантінгтон виокремив 27 змінних, які визначають процес і результати демократизації. Звідси – запропоновано науковцем кілька способів моделювання трансформаційних переходів, які ґрунтуються на емпіричних даних та динамічному аналізі досліджуваного процесу. Один з підходів містить три моделі демократизації країн «третьої хвилі»: 1) «трансформація»; 2) «заміна» та 3) «перестановка». На думку дослідника, кожна з моделей завершується консолідацією нового режиму. Перехід до демократії в Іспанії С. Хантінгтон відніс до першої моделі – «трансформації». В даний період, на думку дослідника, владна еліта відіграє вирішальну роль, оскільки вона фактично виступає ініціатором краху попереднього режиму і його зміни на демократичний [90].

Науково обґрунтованим є приклад типологічного моделювання переходу до демократії Ф. Шміттєра, розробленого разом з Т. Карлом. У своїх моделях в якості головних параметрів переходу дослідники виділили два: 1) провідні дійові особи процесу переходу (еліта або маса) та 2) стратегії дійових осіб у процесі переходу (компроміс чи силові дії). В залежності від поєднання цих параметрів ними були визначені чотири моделі переходу до демократії: 1) модель «пактованого переходу»; 2) модель «реформістського переходу»; 3) модель «революційного переходу»; 4) модель «нав'язаного переходу». Іспанський варіант переходу Т. Карл і Ф. Шміттєр відносять до моделі «пактованого переходу» [198, с. 176].

Значна частина науковців, серед них Г. О'Донелл, Ф. Шміттєр, А. Степан, А. Пшеворський, обґрунтовує спадковість лібералізму та демократії.

Порівнюючи перехідні процеси країн Європи та Латинської Америки, Г. О'Донелл і Ф. Шміттер стверджують, що сформулювати універсальну модель політичного переходу неможливо. Модель переходу до демократії Ф. Шміттера і Г. О'Доннела, як і модель Д. Растоу, складається з трьох послідовних стадій: лібералізації, демократизації і соціалізації. Ці автори розглядають перехідний процес з точки зору внутрішнього змісту. Перші дві стадії переходу до демократії, тобто лібералізація і демократизація, є ключовими. Без попередньої лібералізації існуючого режиму (авторитарного чи тоталітарного) демократія вкоренитися не зможе [137]. Конкретним прикладом цього твердження слугує Іспанія.

А. Степан стверджує, що у більшості випадків реформи починалися не з демократизації як такої, а з попередньої лібералізації режиму, його своєрідної «декомпресії» або «розслаблення» [207]. При аналізі процесу трансформації недемократичних режимів А. Степан наголошує, що шляхи переходу від авторитаризму до демократії різняться між собою, але у загальних рисах їх можна визначити як переходи, ініційовані «згори», «знизу» та «ззовні». В іспанському випадку, на думку автора, має місце перехід, здійснений згори. Він був здійснений через «процес редемократизації, ініційований всередині правлячого авторитарного режиму його громадянською елітою» [191, с. 129].

А. Пшеворський, виділяючи два етапи переходу до демократії (лібералізацію і демократизацію), додатково диференціює етап демократизації на три стадії: «вивільнення», «конституювання» та «суперництво» [74, с. 36].

Вивченням історії авторитарних та тоталітарних систем займається професор політології та соціології Йельського університету (США) Хуан Дж. Лінц, який відомий своїм внеском у дослідження ролі політичних партій та елітних груп, історії розпаду авторитарних та тоталітарних систем і переходу до демократії. У співавторстві з А. Степаном Х. Лінц вивчав проблеми трансформації авторитарних та тоталітарних режимів та консолідації демократії в країнах Південної Європи, Південної Америки та посткомуністичної Європи. Результати їхньої праці є цінними для компаративного аналізу порівняння процесів політичного переходу до демократії, для визначення певних закономірностей і побудови відповідних моделей. Проаналізувавши процеси трансформації різних суспільств, автори підтримують думку Г. О'Донелла і Ф. Шміттера про те, що сформулювати універсальну модель транзитного процесу не можливо. Існують певні закономірності, але не існує, на думку Х. Лінца, ідентичних варіантів перебігу демократизації [162; 163, с. 24–25].

Особливу групу історіографічного доробку з досліджуваної проблематики, її теоретичних і практичних аспектів складають праці іспанських науковців: Р. Котарело, Л. Морліно, Х. М. Мараваль, Н. Бермео, М. Касіаглі.

Зокрема, Л. Морліно, вивчаючи закономірності перехідних процесів, сформулював теорію зміни політичних режимів: з авторитарних в демократичні і навпаки. Зміни відбуваються, на думку науковця, коли правляча коаліція, яка підтримує режим, потрапляє в кризу. Тоді режим ініціює процес дій і протидій, які або зміцнюють його або знищують [133, с. 9].

Особливості перехідних процесів до демократії країн Південної та Східної Європи, а також Латинської Америки досліджує Хосе М. Мараваль, який тлумачить перехідний процес як поєднання і взаємозв'язок двох протилежних динамічних складових: з одного боку, динаміка реформ, переговорів і угоди «згори», ініційована в основному реформістами попереднього режиму, і з іншого боку, динаміка тиску і вимог «знизу» [167, с. 15].

Власну модель трансформації, яка ґрунтується на іспанській конкретиці, запропонував Р. Котарело. Його схема отримала назву «три консенсуси». Дослідник наполягає на тому, що перший консенсус забезпечується тоді, коли існує суспільний договір стосовно минулого (жодний перехід не буде успішним, якщо не будуть розв'язані найбільш болючі проблеми, які суспільство отримало у спадщину); другий консенсус досягається встановленням тимчасових норм для обговорення умов переходу; третій – визначенням правил гри нового режиму [167, с. 13–14]. Щодо іспанського варіанту демократизації, то проведення політичних амністій можна розглядати як консенсус з минулим, прийняття закону «Про політичну реформу» як встановлення тимчасових норм переходу, а схвалення Конституції – головний консенсус й компроміс для стабільного демократичного майбутнього.

Н. Бермео, вивчаючи закономірності трансформаційних процесів, відзначила, що «переходи за допомогою компромісу» (як в Іспанії) відбуваються рідко, оскільки вимагають певних, непростих умов. Вони такі: 1) авторитарний режим, який дійшов до фіналу, не може бути ні занадто сильним, оскільки це дозволить йому ігнорувати вимоги опозиції, ні занадто уразливим, оскільки у даному випадку реформісти не зможуть моделювати процес демократизації. Подібне відбувається і з опозицією: якщо вона занадто могутня, то надасть перевагу поваленню режиму, а не пошуку компромісу з ним; якщо вона занадто слабка, то не в змозі примусити його (режим) розпочати перетворення істинно демократичні; 2) «переходи за допомогою компромісу» вимагають відносно низького рівня мобілізації населення [191, с. 136].

Не пропонуючи власної чітко розробленої трансформаційної моделі, іспанець М. Касіаглі розмірковує над моделлю, розробленою Д. Растоу. Науковець зазначає, що вона дійсно може застосовуватися для аналізу переходу від одного політичного режиму до іншого, здійснюваного без насилля, шляхом угод. Модель Д. Растоу хибує відсутністю факторів, які, на думку М. Касіаглі, могли б використовуватися для з'ясування внутрішньої періодизації та тривалості переходу [115, с. 3–4].

Аналіз теоретичних та практичних засад демократизації, в тому числі іспанської, репрезентований у російській історіографії такими дослідниками як В. Гельман, О. Харитоновна, Д. Фадеєв, А. Мельвіль та ін.

Враховуючи різноманітність підходів до цього питання, В. Гельман зробив спробу створити загальну схему політичного переходу. В залежності від співвідношення сил між провідними учасниками політичного процесу В. Гельман виділяє три варіанти: 1) трансформація, при якій процес демократизації здійснюють правлячі еліти; 2) заміна, при якій відбувається колапс авторитарного режиму і процес демократизації здійснюється опозицією, яка прийшла до влади; 3) змішаний варіант, при якому процес демократизації здійснюється в результаті спільних дій еліти та опозиції. Аналізуючи моделі трансформацій них процесів, сформульованих Д. Растоу, О. Донеллом та Ф. Шміттером, С. Хантінгтоном, В. Гельман підкреслює, що в якості основних змінних (компонентів) науковці використовують композиції політичних сил (акторів), їх стратегії та характер взаємодії в рамках еліт. Це є корисним для розуміння того, як відбувається перебіг процесу, але не дозволяє відповісти на питання, чому відбуваються (або не відбуваються) ті або інші політичні події [14; 15].

О. Харитоновна створила синтетичну конструкцію переходу до демократії. Згідно даної моделі ідеальний тип демократизації повинен складатися з чотирьох основних стадій: 1) лібералізація політичного життя, яка передбачає інституціоналізацію громадянських свобод; 2) демонтаж найбільш нежиттєздатних інститутів попередньої політичної системи; 3) демократизація, яка передбачає встановлення норм, процедур та інститутів нового демократичного режиму, основним критерієм якої вважають вільні вибори та консолідацію демократичної політичної системи; 4) ресоціалізація громадян в нову систему. В цілому, незважаючи на певну схематичність, даний підхід О. Харитоновної є достатньо функціональним для аналізу етапності всередині перехідного процесу [91].

А. Мельвіль погоджується з тими науковцями, які стверджують, що переходи від недемократичних форм правління, що мали місце в

Шановний читачу!

Умови придбання надрукованих примірників монографії наведені на сайті видавництва <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-318-8>

Уважаемый читатель!

Условия приобретения печатных экземпляров монографии приведены на сайте издательства <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-318-8>

Dear reader!

You may order this monograph at the Web page <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-318-8>

Наукове видання

Годлевська Валентина Юрївна

**ПЕРЕХІД ВІД АВТОРИТАРИЗМУ
ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА В ІСПАНІЇ
(1960–1982 РОКИ)**

Монографія

Редактор С. Малішевська

Оригінал-макет підготовлено В. Годлевською

Підписано до друку 16.07.2009 р.
Формат 29,7×42 ¼. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 9,2.
Наклад 100 прим. Зам. № 2009-140.

Вінницький національний технічний університет,
видавництво «УНІВЕРСУМ-Вінниця»
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95
ВНТУ, ГНК, к. 114
Тел. (0432) 59-85-32
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.

Віддруковано у Вінницькому національному технічному університеті,
комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95
ВНТУ, ГНК, к. 114
Тел. (0432) 59-81-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.